

راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی

محسن رستمی^۱؛ محمد اخباری^۲؛ علی افضلی^۳؛ علی بهرامی^۴؛ محسن رضی گندمانی^۵

۱۲

دوره ۶، شماره ۲، پیاپی ۱۲
پاییز و زمستان ۱۴۰۲

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۹/۲۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۱۲/۲۰

صص: ۲۸۳-۳۰۹

شابا چاپی: ۲۵۳۸-۵۶۴X
شابا الکترونیکی: ۲۷۱۷-۵۵۱



DOI: 10.22080/jpir.2025.29931.1447

چکیده

ارتقاء جایگاه و منزلت کشور در منطقه بدون شک به میزان و توان قدرت ملی آن در مقایسه با سایر کشورها وابسته است لذا ج.ا. ایران، ضمن جذب کشورهای همسایه و تأثیرگذاری به نظام‌های منطقه‌ای، باید در پی ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک خود باشد لذا مقاله حاضر جهت پاسخ به این سوال که راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک ج.ا. ایران در منطقه قفقاز جنوبی کدامند؟ شکل گرفت. در این پژوهش روش تحقیق توصیفی - تحلیلی با رویکرد کیفی و نوع تحقیق کاربردی - توسعه‌ای است. برای تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری‌شده ضمن فیش-برداری از مطالعات کتابخانه‌ای، با به‌کارگیری روش‌های تحلیل اسنادی و تحلیل نخبگی، عوامل عمده مؤثر بر راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک ج.ا. ایران در منطقه قفقاز جنوبی استخراج و ۵ هدف اصلی مشخص گردید و سپس نقش‌های عوامل چهارگانه راهبرد (ضعف، قوت، فرصت و تهدید) توسط جامعه خبره تأیید و از طریق تکنیک S.W.O.T راهبردها استخراج و از روش ماتریس کمی برنامه‌ریزی استراتژیک اولویت‌بندی شده‌اند که برابر نتایج تحقیق برتری دفاعی امنیتی فراوری ظرفیتهای اقتصادی، بهره‌گیری از فرصت‌های ژئوپلیتیک منطقه، توسعه ارزش‌های تمدنی - فرهنگی در منطقه قفقاز جنوبی به ترتیب راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک ج.ا. ایران در منطقه قفقاز جنوبی می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: ژئوپلیتیک، ارتقاء جایگاه، قفقاز جنوبی، ایران.

۱. عضو هیئت علمی و استادیار دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

mmahya1392@gmail.com

۲. عضو هیئت علمی و دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران.

۳. دانشجوی دکتری رشته ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.

۴. دانشجوی دکتری رشته ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.

۵. دانشجوی دکتری رشته ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.

مقدمه

قفقاز جنوبی از شمال به رشته کوه‌های قفقاز بزرگ، از شرق به دریای خزر از جنوب به ایران، از جنوب غربی به ترکیه و از غرب به دریای سیاه متصل می‌گردد قفقاز جنوبی در حال حاضر به سه جمهوری مستقل به نام‌های آذربایجان در جنوب شرقی و شرق ارمنستان در جنوب غربی و جنوب و گرجستان در شمال غربی و غرب، آن تقسیم شده است. مساحت کل قفقاز جنوبی ۱۸۶۱۰۰ کیلومترمربع است (۳۷/۸ درصد وسعت کل قفقاز) که از این، مقدار جمهوری آذربایجان با ۸۶۶۰۰ کیلومترمربع (۴۶/۵ درصد) در رتبه‌ی نخست، جمهوری گرجستان با ۶۹۷۰۰ کیلومترمربع (۳۷/۴ درصد) و جمهوری ارمنستان با ۲۹۸۰۰ کیلومترمربع (۱۶/۱ درصد) وسعت در مراتب بعدی قرار دارند (افشردی، ۱۳۸۱: ۴۱). کشورهای منطقه‌ی قفقاز از لحاظ پیوستگی طبیعی و جغرافیایی در قلمرو قاره‌ی آسیا واقع شده ولی از نظر، سیاسی جمهوری‌های، آذربایجان ارمنستان و گرجستان بنا به درخواست خود و پذیرش شورای اروپا در زمره کشورهای اروپایی به شمار آمده‌اند. منطقه‌ی قفقاز با توجه به ویژگی‌های جغرافیایی آن از دیرباز ملت‌ها اقوام و مذاهب بسیاری را در خود جای داده است (امیر احمدیان، ۱۳۷۷: ۹۶)

منطقه قفقاز برای جمهوری اسلامی ایران اهمیت ژئوپلیتیک و راهبردی دارد. مقاربت‌های تاریخی، فرهنگی و جغرافیایی اهمیت گسترش روابط با کشورهای این منطقه را دوچندان کرده است (عراقچی، ۱۴۰۳). منطقه قفقاز جنوبی از نظر ژئوپلیتیکی، استراتژیک و ژئواکونومیک برای جمهوری اسلامی ایران اهمیت ویژه‌ای دارد. این منطقه به عنوان یک گذرگاه مهم بین ایران، روسیه، دریای سیاه، ترکیه و اروپا، نقش حیاتی در ارتباطات و تجارت بین‌المللی ایفا می‌کند. از منظر تاریخی، بخش‌هایی از قفقاز جنوبی در دوره‌های مختلف تحت حاکمیت ایران بوده‌اند و آثار فرهنگی و تاریخی مشترکی بین ایران و این منطقه وجود دارد. این پیوندهای تاریخی و فرهنگی، زمینه‌ساز تقویت روابط و همکاری‌های بیشتر بین ایران و کشورهای قفقاز جنوبی است. از نظر اقتصادی، منابع طبیعی غنی این منطقه، به ویژه نفت و گاز در جمهوری آذربایجان، اهمیت آن را برای ایران و سایر کشورهای منطقه افزایش داده است. ایران می‌تواند با بهره‌گیری از این منابع و توسعه همکاری‌های اقتصادی، جایگاه خود را در منطقه تقویت کند (رئیس السادات، ۱۴۰۱).

در حوزه ژئوپلیتیک، حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای مانند ترکیه و رژیم صهیونیستی و همچنین تحریم‌های اتحادیه اروپا علیه روسیه، چالش‌هایی را برای منافع ایران در قفقاز جنوبی ایجاد کرده است. با این حال، ایران می‌تواند با اتخاذ راهبردهای مناسب و تقویت روابط دیپلماتیک، نقش مؤثری در تحولات منطقه ایفا کند (محمدی گودرزی و دیگران، ۱۴۰۲).

طرح مسئله

منطقه قفقاز جنوبی از جایگاه و منزلت بالایی در سیاست دفاعی امنیتی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی در ج.ا. ایران برخوردار است. این اهمیت و اولویت حاصل عوامل متعدد و مختلفی است. نخست اینکه قفقاز در همسایگی ایران قرار دارد و همسایگان در اولویت سیاست خارجی کشور قرار دارند. دوم، قفقاز در مجاورت دریای خزر قرار گرفته که حائز اهمیت استراتژیک برای ج.ا. ایران است. سوم، منطقه قفقاز از لحاظ موقعیت جغرافیایی و منابع و ترانزیت انرژی از اهمیت و ارزش ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک برخوردار است. برآیند و ترکیب این سه عامل توجه قدرت‌های بزرگ و بازیگران بین‌المللی را به قفقاز جلب می‌کند. چهارم، ایران دارای مرز مشترک با دو کشور آذربایجان و ارمنستان بوده و یکی از کشورهای ساحلی دریای خزر است که دارای منابع غنی نفت و گاز است. ایران تاریخ و فرهنگ مشترک با سه کشور قفقاز دارد که روزی بخشی از ایران بوده‌اند و امروز جزئی از حوزه تمدنی آن به شمار می‌روند. پنجم، قفقاز جنوبی برای ایران یک مسیر استراتژیک انتقال انرژی به اروپا است. هم‌چنین ایران خود را کوتاه‌ترین و باصرفه‌ترین راه انتقال منابع نفت و گاز حوزه خزر و آسیای مرکزی به دنیای خارج می‌داند که خطوط لوله انرژی می‌تواند از آن عبور کند. ششم، ایران و کشورهای قفقاز از اهداف ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک برخوردارند که منافع مشترکی را پدیدآورنده است و همکاری آنان ضروری است.

بر اساس این واقعیت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک، منطقه قفقاز یک حوزه منافع دفاعی امنیتی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی برای ج.ا. ایران به شمار می‌رود. از این رو طبیعی و منطقی است که تحولات و چالش‌های امنیتی در منطقه قفقاز را مورد توجه راهبردی قرار دهد؛ زیرا این تحولات و چالش‌های امنیتی مستقیماً ابعاد نظامی، سیاسی، اقتصادی، هویتی و زیست‌محیطی امنیت ملی ایران را تحت تأثیر قرار می‌دهند. افزون بر این تحولات مختلف در قفقاز روابط ایران با کشورهای منطقه‌ای و بازیگران

فرمانطقه‌ای، به‌ویژه آمریکا، اروپا، چین، روسیه و ترکیه را متأثر می‌سازد. بنابراین برای اینکه ج.ا. ایران بتواند در مناطق ژئوپلیتیک منطقه‌ای و بین‌المللی عملاً بر فرآیندها، تصمیمات، اقدامات جمعی تأثیر بیشتری گذاشته و دیگر کشورها، اقدامات و کنش آن‌ها را نیز متأثر کند، باید از وزن ژئوپلیتیک و تبع آن جایگاه بیشتر و برتر در میان سایر کشورهای منطقه برخوردار باشد ارتقاء جایگاه و منزلت کشور در منطقه بدون شک به میزان و توان قدرت ملی آن در مقایسه با سایر کشورها وابسته است لذا ج.ا. ایران جذب کشورهای همسایه و تأثیرگذاری به نظام‌های منطقه‌ای، باید در پی ارتقاء ژئوپلیتیک خود باشد از طرفی یکی از راه‌های نیرو بخشیدن به مؤلفه‌های قدرت، خروج از انزوای ژئوپلیتیک است که برای هر کشوری است همچنین عمده راه خروج از انزوای ژئوپلیتیک، ارتقاء منزلت و جایگاه ژئوپلیتیک کشور است. از سوی دیگر راهبردهای دفاعی-امنیتی و سیاسی اقتصادی، با توجه به نوع میزان، سمت و سوی تهدیدهای نظامی، عوامل محیطی، عوامل ژئوپلیتیک، روندها، پیشران‌ها، اسناد بالادستی، متأثر از ارتقای جایگاه ژئوپلیتیک ج.ا. ایران خواهد بود بنابراین ج.ا. ایران برای جلوگیری از کاهش وزن ژئوپلیتیک، انزوای ژئوپلیتیک و ارتقاء منزلت و جایگاه خود نیازمند به یک راهبرد دارد. با توجه به اینکه تاکنون راهبرد ارتقاء جایگاه و منزلت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک کشور که بتواند پاسخ‌گو نیازهای کشور و تأثیرگذاری مناسب در هندسه قدرت منطقه‌ای و جهانی باشد به‌طوری‌که از انزوای ژئوپلیتیک کشور جلوگیری کند، به‌صورت علمی و مدون تدوین و احصاء نشده است. لذا مسئله اصلی تحقیق عبارت است از: راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا. ایران در سطح منطقه قفقاز جنوبی را با تأکید به نیاز دفاعی امنیتی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی چیست؟

تحقیق حاضر بنا بر دلایل زیر دارای اهمیت است:

احصاء ظرفیت‌ها (فرصت‌ها و قوت‌ها) و چالش‌های (ضعف‌ها و تهدیدات) تأثیرگذار بر راهبرد ارتقای جایگاه جمهوری اسلامی ایران به لحاظ ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی کمک به مراجع تصمیم‌ساز و تصمیم‌گیر در انتخاب و اتخاذ راهبرد ارتقای جایگاه جمهوری اسلامی ایران به لحاظ ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی در منطقه قفقاز جنوبی. توسعه حوزه ادبیاتی در خصوص ارتقای جایگاه جمهوری اسلامی ایران به لحاظ ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی.

تعیین سهم و نقش جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی با توجه به قدرت و میزان نفوذ

و بنا بر دلایل زیر دارای ضرورت است:

عدم احصاء آسیب‌ها و چالش‌ها (ضعف‌ها و تهدیدها) در محیط داخلی و بین‌المللی متناسب با جایگاه ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژی جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی
عدم بهره‌برداری مناسب از ظرفیت‌های (فرصت‌ها و قوت‌ها) مشترک پیش روی جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی در حوزه‌های مختلف (دفاعی - امنیتی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی)
کاهش نفوذ ج.ا. ایران در منطقه قفقاز جنوبی.
عدم قلمرو سازی ژئوپلیتیکی ایران در قبال منطقه قفقاز جنوبی
تردید مسئولین تصمیم‌گیر و تصمیم‌ساز نسبت به گسترش قلمرو سازی ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی

پیشینه شناسی

۱- در پژوهشی که توسط موسی حامد بابایی در سال ۱۳۹۴ با عنوان تأثیر عوامل ژئوپلیتیک منطقه قفقاز جنوبی بر انتخاب راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران انجام شد محقق به بررسی عوامل ژئوپلیتیکی تأثیرگذار منطقه قفقاز جنوبی بر راهبردهای دفاعی جمهوری اسلامی ایران پرداخته است. جهت انجام پژوهش از روش توصیفی - تحلیلی استفاده شده و نتایج بدست آمده از پژوهش نشان داد که تقریباً ۴۹ عامل ژئوپلیتیک تأثیرگذار در منطقه قفقاز جنوبی بر انتخاب راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران با توجه به معیار و زیر معیارها مشاهده می‌شود که عامل نفوذ رقبا و دشمنان در نزدیکی مرزهای شمالی کشور و پس‌از آن عامل موقعیت ژئوپلیتیکی کشورهای قفقاز جنوبی از جمله موقعیت نسبی، گذرگاهی، حائل و .. بیشترین تأثیر را بر انتخاب راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران دارند. همچنین از بین این عوامل، عامل وجود تفکرات دینی در میان اکثریت مردم آذربایجان، بیکاری، تورم و فقر اقتصادی در کشورهای قفقاز جنوبی، کمتر بر انتخاب راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران تأثیر دارند.

۲- در پژوهشی که توسط مارگاریتا تادیووسیان^۱ در سال ۲۰۱۹ با عنوان نقش چند بعدی سازمان‌های غیردولتی محلی در ایجاد فضای آشتی در جنوب قفقاز انجام شد محقق به نقش چند

بعدی سازمان‌های غیردولتی محلی در ایجاد فضای آشتی در جنوب قفقاز پرداخته است جهت انجام پژوهش از روش کیفی اکتشافی و تفسیری - مطالعه موردی و استفاده از پرسشنامه استفاده شده و نتایج بدست آمده از پژوهش نشان داد که ظرفیت‌های لازم برای اقدام و فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد برای ایجاد صلح و آشتی در منطقه قفقاز جنوبی وجود دارد. نتایج مطالعه نشان می‌دهد که یک ایجاد یک هرم اجتماعی سه‌بعدی و تغییر مرکز گرانشی با کمک سازمان‌های محلی در منطقه کمک‌کننده است. هم‌زمان، تحقیقات نشان می‌دهد که در بسیاری از موارد صلح دوجانبه و آشتی امکان‌پذیر است و علی‌رغم مشکلات بسیار فراوان سازمان‌های غیردولتی در منطقه قفقاز جنوبی می‌توانند در ایجاد فضای آشتی جویانه تدریجی نقش بسیار مثبتی را ایفاء نمایند.

۳- در پژوهشی که توسط حسن خوزین در سال ۱۴۰۰ با عنوان تبیین راهبردی پیامدهای امنیتی ناشی از حضور کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در جمهوری آذربایجان بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و ارائه راهکار مناسب انجام شد محقق به بررسی پیامدهای امنیتی ناشی از حضور کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در جمهوری آذربایجان بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران پرداخته است جهت انجام پژوهش از روش توصیفی از نوع زمینه‌ای - موردی با رویکرد آمیخته استفاده شده و نتایج بدست آمده از پژوهش نشان داد که تنگ‌تر شدن حلقه محاصره امنیتی کشور، افزایش تنش‌های مرزی و قومی، کوتاه شدن دست بلند ایران در نفوذ منطقه‌ای، رصد و جاسوسی علیه کشور و حذف ج.ا. ایران از معادلات منطقه‌ای ضمن حضور عناصر تکفیری و سلفی در مجاورت مرزها، مهم‌ترین تأثیرات حضور کشورهای فرامنطقه‌ای بر امنیت ملی کشورمان بوده و اولین و مهم‌ترین راهکار برای کاهش یا خنثی‌سازی آثار منفی حضور این کشورها بر امنیت ملی ج.ا. ایران، گسترش ارتباطات دیپلماتیک و شفاف‌سازی راهبرد ایران در قبال همسایگان و بعدازآن اعتمادسازی در میان آن‌ها است. لذا تقویت دیپلماسی دو یا چندجانبه، مقابله با پروژه ایران هراسی در کنار تفاهم‌نامه‌های اقتصادی می‌تواند زمینه اعتمادسازی موردنیاز را بیش‌ازپیش فراهم آورد.

۴- در پژوهشی که توسط دکتر شعیب بهمن در سال ۱۴۰۱ با عنوان ارائه طرح راهبردی تحولات مطلوب جمهوری اسلامی ایران برای آینده جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۵-۱۴۰۱) انجام شد محقق به یافتن و معرفی سیاست مطلوب جمهوری اسلامی ایران در قبال آذربایجان پرداخته است و جهت انجام پژوهش از روش توصیفی تحلیلی استفاده شده و نتایج بدست آمده از پژوهش نشان داد که ظرفیت‌ها

و پتانسیل فراوانی برای ایجاد همگرایی بین جمهوری اسلامی ایران و آذربایجان وجود دارد ولی به دلیل اتخاذ سیاست‌های غرب‌گرایانه توسط باکو، دعوت از رژیم صهیونیستی برای فعالیت در خاک آن کشور و سرکوب شیعیان و حرکت‌های اسلامی، تشویق و توسعه گرایش‌های سیاسی و فرهنگی لائیک، طرح موضوعات بی‌اساس ارزی در قبال جمهوری اسلامی ایران و سایر همسایگان بویژه ارمنستان و حمایت از گروه‌های تجزیه طلب و قوم‌گرای ایرانی، رویکردی امنیتی محور بر روابط دوجانبه تهران-باکو حاکم شده است. پژوهشگر بر این باور است که اهداف و منافع و همچنین رویکرد سایر قدرتها اعم از روسیه، آمریکا، ترکیه، عربستان و رژیم صهیونیستی با رویکرد ایدئولوژیک جمهوری اسلامی ایران در قبال باکو متفاوت است. آنها در پی دین زدایی و ترویج سکولاریسم بوده در حالیکه ج.ا. ایران بدنبال تقویت تشیع، اخراج صهیونیست‌ها، ریشه‌کنی حرکت‌های پان ترکیسم و قوم‌گرایی و توسعه همه‌جانبه روابط در تمامی زمینه‌ها با جمهوری آذربایجان است که باید بر اساس الزماتی از جمله احترام متقابل، حسن همجواری و مردم محوری دنبال گردد.

مفهوم شناسی

ژئوپلیتیک :

ژئوپلیتیک به عنوان یک راهکار موفقیت در اقدامات سیاسی (صلح جویانه یا نظامی) به کمک عوامل جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی-سیاسی، قومی و اقتصادی از زمان‌های قدیم وجود داشته است. ژئوپلیتیک معاصر علمی است درباره ارتباط متقابل و رویارویی بازیگران بزرگ در صحنه جهانی - ابرقدرتانی که برای رسیدن به هژمونی مورد نظر خود مناقشات ژئوپلیتیکی خاصی را پیروی می کنند. ژئواستراتژی جامه عمل پوشیدن تئوری‌های ژئوپلیتیکی در زندگی است.

جایگاه (منزلت) ژئوپلیتیکی

منزلت ژئوپلیتیکی کشورها عبارت است از جایگاه کشور در بین اعضای سیستم منطقه‌ای و جهانی (حافظ نیا، ۱۴۰۱: ۲۰۴). عیسایف می‌گوید موقعیت ژئوپلیتیک عبارت است از ارزش کل بسیاری از ویژگی‌های ژئوپلیتیکی که جایگاه و نقش هر قدرت را در جهان نشان می‌دهد. مهم‌ترین مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده موقعیت ژئوپلیتیک عبارتند از: سرزمین، کمیت و کیفیت جمعیت، پتانسیل صنعتی،

توسعه‌یافتگی زیرساخت‌های کشور، توان کشور در تأمین تمام نیازهای خود در صورت وقوع جنگ، قدرت نیروهای نظامی و صنایع نظامی و غیره.

به دلیل توسعه نابرابر (و ویژگی‌های ژئوپلیتیکی) کشورها، موقعیت ژئوپلیتیک مقداری متغیر و غیرثابت است. در حقیقت، هر کشوری که در مبارزه برای رهبری جهانی عقب بیفتد یا به‌پیش برود، بلافاصله سایر کشورهای رقیب، آن را عقب زده و یا از آن عقب می‌افتند. به همین علت تمام کشورهای جهان را ازلحاظ رقابت در نبرد ژئوپلیتیک می‌توان به دوندۀ‌های دوی مارتن تشبیه نمود که در آن هر شرکت‌کننده با توجه به نتیجه‌ای که در هر لحظه گرفته، جایگاه (موقعیت ژئوپلیتیک) خود را دارد. در فرایند این رقابت بی‌پایان کشورهای شرکت‌کننده، بسته به موقعیت‌های ژئوپلیتیکی خود، همواره در حال تغییر جایگاه هستند. (عیسیایف ۲۰۲۱: ۹۶).

ژئواستراتژی

عزت‌الله عزتی نیز ژئواستراتژی را این‌چنین تعریف می‌کند «ژئواستراتژی در حقیقت علم کشف روابطی است که بین یک استراتژی و محیط جغرافیایی وجود دارد» (عزتی، ۱۳۹۶: ۸). تاش‌دمیرچی در تشریح موضوع ژئواستراتژی می‌گوید (موضوع ژئواستراتژی بررسی عناصر جغرافیایی مبتنی بر استراتژی و ناآل آمدن به نتایج استراتژیک است (حسین پورپویان، ۱۳۸۵: ۲۸).

ژئواستراتژیک در حد بالاتر از ژئوپلیتیک قرار دارد و بر آن تأثیر می‌گذارد و مقیاس ژئواستراتژی وسیع‌تر از ژئوپلیتیک است (افشردی، ۱۳۸۹: ۳۱). ژئواستراتژی علم روابط متقابل جغرافیا، قدرت و راهبرد است (حافظ‌نیا، ۱۳۹۵: ۱۴۹).

ژئواکونومی

برخی ژئواکونومی را یکی از جنبه‌های ژئوپلیتیک می‌دانند که بر اقتصاد به‌عنوان ابزار رقابت تأکید می‌کند. برخی دیگر، ژئواکونومی را استفاده از قدرت ژئوپلیتیک یا نظامی را برای رسیدن به اهداف اقتصادی می‌دانند و افرادی آن را درهم‌تنیدگی اقتصاد بین‌الملل، ژئوپلیتیک و استراتژی می‌دانند و گروهی این واژه را برای تمامی فعالیت‌های اقتصادی کلان داخلی و خارجی کشور مرتبط می‌دانند و قدرت یک کشور را با قدرت یا ضعف اقتصادی‌اش می‌سنجند. (لطفی و همکاران، ۱۳۹۸: ۳).

به‌طور خلاصه ژئواکونومی در اسناد پژوهشی مختلف بدین گونه تعریف شده است:

– ژئواکونومی به‌عنوان استفاده از ابزارهای اقتصادی برای تولید نتایج مفید ژئوپلیتیکی؛

- ژئواکونومی به‌عنوان ابزار اقتصادی کشورداری؛
- ژئواکونومی به‌عنوان روش تحلیل و کشورداری در ابعاد گسترده؛
- ژئواکونومی به‌عنوان ترکیب ادامه منطق ژئوپلیتیک با ابزارهای اقتصادی در عصر جهانی‌شدن؛
- ژئواکونومی به‌عنوان چگونگی ایجاد و اعمال قدرت یک دولت برای با استفاده از عوامل اقتصادی، نه عوامل صرفاً جغرافیایی؛
- ژئواکونومی به‌عنوان مطالعه منطق اقتصادی جنبه‌های فضایی، فرهنگی و استراتژیک منابع با هدف به دست آوردن مزیت رقابتی پایدار (مختاری هشی، ۱۳۹۷: ۴).

ژئوکالچر

از انطباق قدرت موضوعی فرهنگی با جغرافیا، ژئوکالچر به وجود می‌آید. به‌طور کلی مطالعه رابطه بین فرهنگ با همه عمق و وسعت آن با سیاست و قدرت موضوعی است که می‌تواند مورد توجه ژئوپلیتیک قرار گیرد، هرچند مدتی است که عبارت ژئوکالچر وارد ادبیات ژئوپلیتیک گردیده است (حافظ نیا، ۱۳۸۵: ۱۰۶).

ژئوکالچر یا ژئوپلیتیک فرهنگی فرآیند پیچیده‌ای از تعاملات قدرت، فرهنگ و محیط جغرافیایی است که طی آن فرهنگ‌ها همچون سایر پدیده‌های نظام اجتماعی همواره در حال شکل‌گیری، تکامل، آمیزش و جابه‌جایی در جریان زمان و در بستر محیط جغرافیایی کره زمین‌اند (حیدری، ۱۳۸۳: ۹۴-۹۵).

ژئوکالچر به معنی اهمیت دادن به عناصری چون فرهنگ، زبان، قومیت و مذهب در کنار سایر عوامل ژئوپلیتیکی است (فرهادیان، ۱۳۸۵: ۱۳۰).

راهبرد

مفهوم راهبرد برای اولین بار در محیط نظامی تولید شده است و در طول تاریخ به تدریج وارد قلمروهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، علمی و ... شده است. تعریف راهبرد نیز دستخوش تغییر شده است. به عبارتی هم ابعاد تازه‌ای پیدا کرده و هم نگرش دیدگاه‌ها و مکاتب مختلف به آن متفاوت گردیده است. تعدادی از تعاریف ارائه شده برای راهبرد عبارتند از:

۱- مفهوم راهبرد جزء مفاهیمی است که در نوع خود کثیرالمعناست و تعریف جامع و حتی قریب به اجماعی از راهبرد وجود ندارد. از یک سو مفهوم این واژه در طول تاریخ دست خوش تغییر شده و از سوی دیگر، هر یک از نظریه پردازان و صاحب نظران، از دیدگاه خود به این واژه نگریسته‌اند و در این

نگرش، مکتب فکری خود را دخالت داده‌اند. این واژه در ابتدا فقط در زمینه‌ی امور نظامی به کار برده می‌شد و قدیمی‌ترین تعریفی که از آن می‌توان یافت، این است که: «راهبرد عبارت است از هنر فرماندهان در زمینه‌ی تدابیر و حیل‌های نظامی و فرماندهی جنگ» (عزتی، ۱۳۹۳: ۵).

۲- راهبرد تعیین اهداف اساسی طولانی مدت برای یک نهاد (نظامی، اقتصادی و...) و اتخاذ طرز عمل و تخصیص منابع لازم جهت نیل به این اهداف می‌باشد. (کندلر، ۱۹۶۲: ۲۱)

۳- راهبرد، هنر تخصیص و کاربرد ابزار نظامی برای تحصیل اهداف سیاسی است (جان بلیس، ۱۳۳۹: ۲۹)

۴- راهبرد یک نقشه عملیاتی است که برای دستیابی به نتیجه مطلوب و نهایی طراحی شده است. (کالینز، ۱۳۸۳: ۵۳) این تعریف مورد وثوق محقق می‌باشد.

چارچوب نظری

بر پایه تحلیل پژوهش‌هایی که توسط پژوهشگرانی نظیر دکتر حافظ نیا، دکتر ریوندی، دکتر باقری افشردی، خانم دکتر الهه کولایی، آقای بهادریان، خانم سینم آدار ل‌آقای محمدیان، آقای مجید یاسوری، خانم مریم سجودی دکتر پیشگاهی فر و دیگران انجام گرفته شاخصه‌های مؤثری که می‌توانند در تدوین راهبرد و یا راهبردهای ارتقاء منزلت ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی ذیل مؤلفه‌هایی مانند ژئواکونومی، ژئوکالچر، سیاسی و نظامی مورد توجه و بهره‌برداری قرار گیرند احصاء و بعد از محیط شناسی کشورهای منطقه با استفاده از روش کدگذاری در نرم افزار MAXQDA تعداد ۳۷۲ شاخص استخراج و دسته بندی شد از بین این ۳۷۲ شاخص تعداد ۳۷ عامل در ۵ بعد سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و جغرافیایی برابر نظر اساتید استخراج و برابر پرسشنامه خبرگی در اختیار تعداد ۱۲ نفر از خبرگان قرار گرفت و با روایی و پایایی بالایی مورد تایید قرار گرفت سپس در طی جلسه خبرگی پیرامون نتایج حاصل از پرسشنامه بحث و برابر اجماع خبرگی صورت گرفته ابعاد، عوامل و اهداف پژوهش به شرح زیر احصاء گردید.

شاخص‌های مؤلفه ژئواکونومی	شاخص‌های مؤلفه جغرافیایی	شاخص‌های مؤلفه ژئوکالچر	شاخص‌های مؤلفه سیاسی	شاخص‌های مؤلفه نظامی
۱. وجود ظرفیت های اقتصادی (کشاورزی، صنعتی، انرژی) مکمل در منطقه قفقاز جنوبی	۱. موقعیت گذرگاهی ژئوموفولوژی ج.ا.ا. ۲. مرزهای دریایی ج.ا.ا. در دریای خزر ۳. دسترسی به آب‌های آزاد ج.ا.ا.	۱. عوامل همگرایی فرهنگی ۲. عوامل واگرایی فرهنگی ۳. پیشینه روابط تاریخی ۴. تورسیم درمانی و زیارتی ۵. تاثیر ژئومدیا ج.ا.ا. در منطقه قفقاز ۶. دیپلماسی فرهنگی ج.ا.ا. ۷. ظرفیت‌های تمدنی- فرهنگی	۱. کارکرد دیپلماسی ج.ا.ا. ۲. درک مشترک از منافع منطقه‌ای ۳. نقش سازمان های منطقه‌ای ۴. نقش سازمان های بین‌المللی ۵. نقش بازیگران منطقه ای و فرامنطقه‌ای ۶. نقش NGO ها ۷. اتخاذ سیاست موازنه‌ساز ج.ا.ا. با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی	۱. توان نظامی ج.ا.ا. ۲. قدرت بازدارندگی ج.ا.ا. ایران ۳. اشراف اطلاعاتی ج.ا.ا. ایران نسبت به منطقه قفقاز جنوبی ۴. بحران دفاعی - امنیتی کشورهای منطقه قفقاز جنوبی ۵. همکاری‌های دفاعی - امنیتی ج.ا.ا. با کشورهای منطقه ۶. کارکرد بازیگران نظامی غیر دولتی فعال در کشورهای منطقه قفقاز جنوبی ۷. اقتصاد دفاعی منطقه جنوبی ۸. دو پارگی کشور آذربایجان و ارمنستان



روش شناسی:

در این تحقیق نوع تحقیق، کاربردی و توسعه‌ای است. روش توصیفی-تحلیلی با رویکرد کیفی. - قلمرو زمان انجام تحقیق بین سالهای ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲ ه.ش و قلمرو زمان جمع آوری داده از سال ۱۳۷۰ ه.ش (۱۹۹۱ م) تا کنون.

قلمرو مکان کاربردی تحقیق کشور ایران و منطقه قفقاز جنوبی و قلمرو موضوعی این تحقیق در حوزه علوم ژئوپلیتیک و ژئواستراتژی و علوم دفاعی راهبردی می باشد.

جامعه آماری تحقیق

حجم نمونه جامعه خبره بصورت هدفمند همگون تا اقناع نظری برابر

روش‌های و ابزار گردآوری داده‌ها

الف- روش کتابخانه‌ای علمی- تخصصی به وسیله ابزارهای:

کلیه‌ی رساله‌های تحقیق و کتاب‌های علمی و تخصصی در زمینه‌ی موردپژوهش، مقالات علمی و پژوهشی، اسناد و مدارک دست اول، آرشیو سازمان‌های رسمی، سایت‌های اینترنتی آکادمیک و نقشه‌های منطقه.

ب) روش میدانی :

- روش میدانی به‌وسیله ابزارهای: نشست‌ها و پنل‌های خبرگی و بازدید از منطقه

روش تجزیه‌وتحلیل اطلاعات

برای تدوین راهبرد مراحل زیر انجام گرفت:

مرحله اول: احصاء نقش عوامل موثر بر تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیکی

ج.ا.۱. در منطقه قفقاز جنوبی

در جلسه خبرگی مورخه ۱۴۰۲/۰۶/۲۰ با حضور تعداد ۱۱ نفر از خبرگان این حوزه شامل ۵ استاد

و تعداد ۶ دانشجوی دوره دکتری برگزار که نقش عوامل محیطی احصاء شده از همپوشانی ادبیات تحقیق،

اسناد و مدارک به شرح جدول شماره تعیین گردید:

شماره عامل	عوامل موثر بر تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیکی ج.ا.۱. در منطقه قفقاز جنوبی	آیا به نظر حضرتعالی این عامل بر راهبرد مدنظر موثر است		آیا به نظر شما این عامل محیط داخلی است یا خارجی		به نظر شما اثر این عامل بر راهبردهای مقابله چگونه است		تعیین نقش عامل
		بلی	خیر	داخلی	خارجی	مثبت	منفی	
۱	وجود ظرفیت‌های اقتصادی (کشاورزی، صنعتی، انرژی) مکمل در منطقه قفقاز جنوبی	*			*	*		فرصت
۲	ظرفیت‌های کردوری	*			*	*		فرصت
۳	سرمایه‌گذاری مشترک در منطقه قفقاز جنوبی	*			*	*		فرصت
۴	همکاری در اقتصاد دانش‌بنیان	*			*	*		فرصت
۵	عملکرد بخش خصوصی	*		*			*	ضعف

شماره عامل	عوامل موثر بر تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیکی ج.ا.ا در منطقه قفقاز جنوبی	آیا به نظر حضرتعالی این عامل بر راهبرد مدنظر موثر است		آیا به نظر شما عامل محیط داخلی است یا خارجی		به نظر شما اثر این عامل بر راهبردهای مقابله چگونه است		تعیین نقش عامل
		بلی	خیر	داخلی	خارجی	مثبت	منفی	
۶	رقابت اقتصادی در منطقه قفقاز جنوبی	*			*		*	تهدید
۷	تحریم‌های اقتصادی	*		*			*	ضعف
۸	حجم مبادلات تجاری	*		*			*	ضعف
۹	اتصال شبکه راه‌ها و راه‌آهن	*		*			*	ضعف
۱۰	موقعیت گذرگاهی	*		*		*		قوت
۱۱	ژئومولوژی ج.ا.ا	*		*		*		قوت
۱۲	مرزهای دریایی ج.ا.ا در دریای خزر	*		*			*	ضعف
۱۳	دسترسی به آب‌های آزاد ج.ا.ا	*		*		*		قوت
۱۴	اقلیم منطقه قفقاز جنوبی	*			*	*		فرصت
۱۵	احداث سدهای روی رودخانه ارس	*			*		*	تهدید
۱۶	عوامل همگرایی فرهنگی	*		*		*		قوت
۱۷	عوامل واگرایی فرهنگی	*		*			*	ضعف
۱۸	پیشینه روابط تاریخی	*		*		*		قوت
۱۹	توریسم درمانی و زیارتی	*		*		*		قوت
۲۰	تاثیر ژئومدیا ج.ا.ا در منطقه قفقاز	*		*			*	ضعف
۲۱	دیپلماسی فرهنگی ج.ا.ا	*		*			*	ضعف
۲۲	ظرفیت‌های تمدنی - فرهنگی	*			*	*		فرصت
۲۳	کارکرد دیپلماسی ج.ا.ا	*		*			*	ضعف
۲۴	درک مشترک از منافع منطقه‌ای	*		*			*	ضعف
۲۵	نقش سازمان‌های منطقه‌ای ۱	*			*		*	تهدید

۱ - سازمان‌های منطقه‌ای مانند: جامعه کشورهای مستقل مشترک المنافع (۸ دسامبر ۱۹۹۱)، پیمان امنیت دسته جمعی (۱۵ مه ۱۹۹۲)، گروه شانگهای پنج (۲۶ آوریل ۱۹۹۶)، جامعه اقتصادی اوراسیا (۱۰ اکتبر ۲۰۰۰)،

شماره عامل	عوامل موثر بر تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیکی ج.ا.ا در منطقه قفقاز جنوبی	آیا به نظر حضرتعالی این عامل بر راهبرد مدنظر موثر است		آیا به نظر شما این عامل بر راهبردهای مقابله چگونه است		تعیین نقش عامل
		بلی	خیر	داخلی	خارجی	
۲۶	نقش سازمان‌های بین‌المللی	*			*	تهدید
۲۷	نقش بازیگران منطقه ای و فرامنطقه‌ای	*			*	تهدید
۲۸	نقش NGO ها	*			*	تهدید
29	اتخاذ سیاست موازنه‌ساز ج.ا.ا با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی	*		*		ضعف
30	توان نظامی ج.ا.ا	*		*		قوت
31	قدرت بازدارندگی ج.ا.ایران	*		*		قوت
32	اشراف اطلاعاتی ج.ا.ایران نسبت به منطقه قفقاز جنوبی	*		*		قوت
33	بحران دفاعی - امنیتی کشورهای منطقه قفقاز جنوبی	*			*	فرصت
34	همکاری‌های دفاعی - امنیتی ج.ا.ا با کشورهای منطقه	*		*		قوت
35	کارکرد بازیگران نظامی غیر دولتی فعال در کشورهای منطقه قفقاز جنوبی	*			*	تهدید
36	اقتصاد دفاعی منطقه قفقاز جنوبی	*			*	فرصت
۳۷	دو پارگی کشور آذربایجان و ارمنستان	*			*	فرصت

جدول ۱ عوامل موثر بر تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیکی ج.ا.ا در منطقه قفقاز جنوبی

سازمان همکاری شانگهای (۱۵ ژوئن ۲۰۰۱)، اتحادیه گمرگی اوراسیا (۱ ژانویه ۲۰۱۰)، فضای اقتصادی اوراسیایی (۱ ژانویه ۲۰۱۲) و در نهایت اتحادیه اقتصادی اوراسیا (۱ ژانویه ۲۰۱۵)

جدول بالا نشانگر این است که از تعداد ۳۷ عاملی که بر تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیکی ج.ا.ا. در منطقه قفقاز جنوبی احصاء شده است ۱۱ عامل ضعف، ۱۰ عامل قوت، ۹ عامل فرصت و ۷ عامل تهدید می‌باشند.

مرحله دوم: تشکیل جدول IFE و EFE

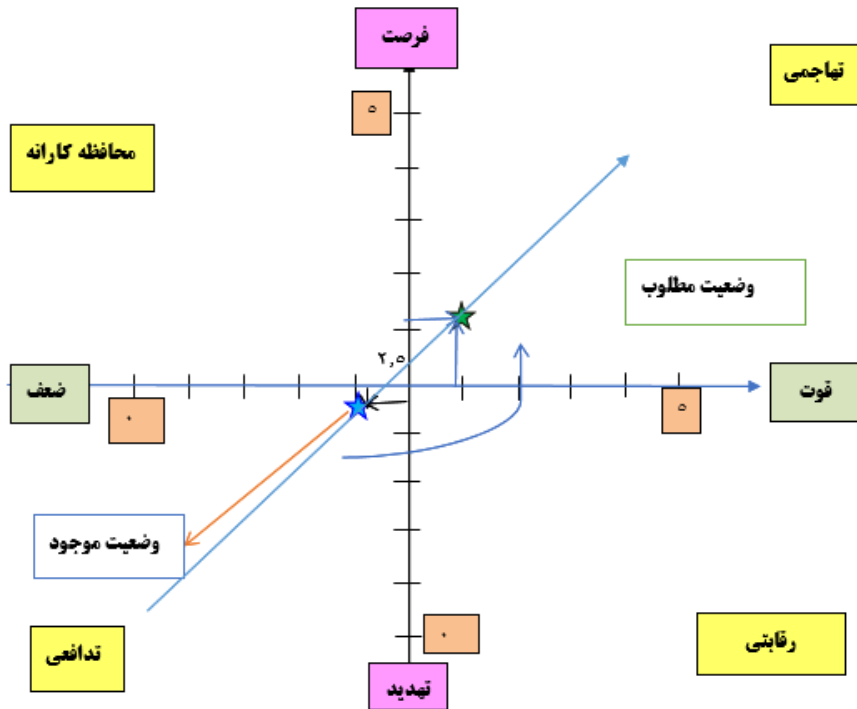
جهت جلسه خبرگی مورخه ۱۴۰۲/۰۶/۲۷ از ۱۵ نفر از نخبگان مرتبط با موضوع رساله دعوت به عمل آمد که جلسه با حضور تعداد ۱۱ نفر از خبرگان این حوزه شامل ۵ استاد و تعداد ۶ دانشجوی دوره دکتری برگزار و جدول ارزیابی محیط داخل IFE و جدول ارزیابی محیط خارجی EFE و ضرایب اهمیت و ضرایب وضعیت فعلی هر عامل از طریق پنل خبرگی احصاء و نمره وزن‌های موزن IFE و EFE برای موقعیت فعلی و نمره وزن‌های IFE و EFE موزن برای موقعیت مطلوب استخراج گردید.

خلاصه جدول ارزیابی محیط داخلی قوت و ضعف (IFE)				
ردیف	عوامل	ضریب اهمیت عامل بر تدوین راهبرد	امتیاز وزنی وضعیت فعلی	امتیاز وزنی وضعیت مطلوب
	جمع کل ضعف و قوت	۹۰,۴	۲,۰۹۱۲۶	۲,۹۲۰۴

خلاصه جدول ارزیابی محیط خارجی فرصت و تهدید (EFE)				
ردیف	عوامل	ضریب اهمیت عامل بر تدوین راهبرد	امتیاز وزنی وضعیت فعلی	امتیاز وزنی وضعیت مطلوب
	جمع کل فرصت و تهدید	۶۹,۱	۲,۳۵	۳,۱۳

مرحله سوم: تعیین موقعیت و اقدام راهبردی

در این مرحله مختصات بدست آمده از جداول IFE و EFE بر روی نمودار رسم تا ناحیه وضعیت فعلی و وضعیت مطلوب جهت اتخاذ راهبرد مناسب بدست آید.



مرحله چهارم: تشکیل ماتریس‌های زوجی

جهت جلسه خبرگی مورخه ۱۴۰۲/۰۷/۱۷ از ۱۵ نفر از نخبگان مرتبط با موضوع رساله دعوت به عمل آمد که جلسه با حضور تعداد ۱۶ نفر از خبرگان این حوزه شامل ۵ استاد و تعداد ۱۱ دانشجوی دوره دکتری برگزار و راهبردی هر بخش از ماتریس های زوجی احصاء گردید.

((۱) احصاء راهبرد های بخشی

پس از مقایسه دو به دو عوامل مربوط به متغیرهای داخلی و خارجی بر اساس گروه بندی در قالب نواحی تهاجمی، محافظه کارانه، رقابت و تدافعی در ماتریس زوجی، با استفاده متخصصین در حوزه ژئوپلیتیک به احصاء راهبردهای بخشی مقابله با این نوع جنگ پرداخته خواهد شد.

- راهبردهای بخشی مربوط به ناحیه تهاجمی (SO)

ردیف	راهبرد	ترکیب نقاط قوت و فرصت ها	
		فرصت ها (O)	نقاط قوت (S)
۱	افزایش ظرفیت های اقتصادی (کشاورزی، صنعتی، انرژی، توریسم درمانی و زیارتی) سرمایه گذاری مشترک و همکاری در اقتصاد دانش بنیاد با استفاده از موقعیت گذرگاهی، ظرفیت های کریدوری منطقه و موقعیت ژئومورفولوژی ج.ا.ا و نیاز کشورهای قفقاز جنوبی به آب های آزاد از طریق ج.ا.ا	O1-O2- O3 O4	S1-S2-S3
۲	بکارگیری توان نظامی، اشراف اطلاعاتی و قدرت بازدارندگی ج.ا.ا به همراه همکاری های دفاعی - امنیتی با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی با هدف رفع بحران دفاعی - امنیتی منطقه	O5	S7-S8-S9- S10
۳	بهره گیری از ظرفیت های تمدنی - فرهنگی و پیشینه روابط تاریخی با تاکید بر عوامل همگرایی فرهنگی	O9	S4-S5

- راهبرد های بخشی ناحیه رقابتی (ST):

ردیف	راهبرد	ترکیب نقاط قوت و تهدیدات	
		تهدیدات (T)	نقاط قوت (S)
۱	بهره گیری از موقعیت گذرگاهی و ژئومورفولوژی ج.ا.ا و نیاز کشورهای منطقه قفقاز جنوبی به آب های آزاد ایران در جهت ارتقای سطح قدرت رقابت اقتصادی ایران در منطقه	T1	S1-S2-S3
۲	استفاده از عوامل همگرایی فرهنگی با تاکید بر پیشینه روابط تاریخی با هدف کاهش نقش سازمان های منطقه ای و بین المللی و NGO ها	T2-T3-T4-T6	S4-S5
۳	توسعه همکاری های دفاعی - امنیتی ج.ا.ا با کشورهای منطقه در راستای کاهش نقش بازیگران منطقه ای و فرامنطقه ای و کارکرد بازیگران نظامی غیر دولتی فعال در کشورهای منطقه قفقاز جنوبی	T4-T7	S10

۱ Opportunities

۲ Strength

۳ Threats

- راهبرد های بخشی ناحیه محافظه کارانه (WO):

ردیف	راهبرد	ترکیب نقاط ضعف ها و فرصت ها	
		فرصت ها (O)	نقاط ضعف (W)
۱	استفاده از ظرفیت های اقتصادی (کشاورزی، صنعتی، انرژی) مکمل در منطقه، ظرفیت های کربدوری، سرمایه گذاری مشترک در منطقه، همکاری در اقتصاد دانش بنیان جهت تقویت عملکرد بخش خصوصی، بی اثر کردن تحریم ها و افزایش حجم مبادلات تجاری و اتصال شبکه راه ها و راه آهن	O1-O2-O3 O4-O11	W1-W2-W3
۲	استفاده از ظرفیت های تمدنی - فرهنگی جهت تقویت دیپلماسی فرهنگی ج.ا.ا، تاثیر ژئومدیا ج.ا.ا ایران در منطقه قفقاز و افزایش همگرایی فرهنگی	O5-O6-O7	W9
۳	استفاده از بحران دفاعی - امنیتی کشورهای منطقه قفقاز جنوبی و دو پارگی کشور آذربایجان و ارمنستان جهت بهره گیری از کارکرد دیپلماسی ج.ا.ا، درک مشترک از منافع منطقه ای و کارکرد سیاست موازنه ساز ج.ا.ا با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی	O8-O9-O10	W5-W8

- راهبرد های بخشی ناحیه تدافعی (WT):

ردیف	راهبرد	حداقل رساندن ضعف و تهدیدات	
		تهدیدات (T)	نقاط ضعف (W)
۱	اتصال شبکه راه ها و راه آهن، افزایش حجم مبادلات تجاری، تقویت عملکرد بخش خصوصی جهت دور کردن رقبای اقتصادی در منطقه قفقاز جنوبی	T1	W1-W2-W3-W11
۲	بکارگیری دیپلماسی موثر، درک مشترک از منافع منطقه ای و کارکرد سیاست موازنه ساز ج.ا.ا با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی جهت کاهش نقش بازیگران منطقه ای و فرامنطقه ای	T4	W8-W9-W10
۳	کاهش عوامل واگرایی فرهنگی، تقویت ژئومدیا ج.ا.ا ایران در منطقه قفقاز و بکارگیری دیپلماسی فرهنگی مناسب ج.ا.ا. با درک مشترک از منافع منطقه ای جهت کاهش نقش سازمان های منطقه ای، سازمان های بین المللی و NGO ها	T3-T4-T6	W5-W6-W7-W9

- Weakness۱

۲) احصاء راهبرد های اصلی

پس از احصاء ۱۲ راهبرد بخشی برای تهدیدات منطقه، طی جلسه خبرگی مورد بررسی و واکاوی دقیق قرار گرفت تا با ترکیب، تقلیل یا پیشنهاد و ارائه راهبرد های جدید، راهبردهای اصلی تدوین گردیدند. با اعمال نظر و پیشنهادات مطرح شده در جلسه خبرگی نهایتاً تعداد ۵ راهبرد اصلی بر اساس ۳۷ عامل منتخب تحقیق (۱۰ عامل قوت، ۱۱ عامل ضعف، ۹ عامل فرصت و ۷ عامل تهدید) با تکیه بر تعداد ۱۲ راهبرد بخشی ارائه شده، احصاء گردیدند.

ردیف	چالش ها	راهبردهای اصلی (روش، ابزار، هدف)
۱	ضعف ساختاری بخش خصوصی و اقتصاد دولتی تحریم شرکت های واقع در منطقه و محدودیت های ناشی از تحریم ها کاهش ارتباط اقتصادی به دلیل استاندارد نبودن و کیفیت نامطلوب صادرات کالا و اجناس محدودیت های ناشی از تحریم ها ناتوانی در ایجاد زیرساخت ها عدم رویکرد ژئوپلیتیک محور و نداشتن برنامه در خصوص کریدورها و فرسایش ژئوپلیتیکی ناشی از آن	فراوری ظرفیتهای اقتصادی فراوری و فعال کردن ظرفیتهای ژئوپلیتیکی و اقتصادی ج. ا. ایران متناسب با ترجیحات اقتصادی کشورهای منطقه قفقاز جنوبی بوسیله افزایش حجم مبادلات تجاری، تقویت عملکرد بخش خصوصی و اتصال شبکه راه ها و راه آهن به منظور هم تکمیلی اقتصادی
۲	علی رغم توانمندی دفاعی - امنیتی، بدلیل تمرکز قوا بر روی سایر مناطق پیرامونی (همچون محور مقاومت)، منطقه قفقاز جنوبی در اولویت دفاعی - امنیتی کشور نبوده است. کنش گیری فعال بازیگرانی از قبیل: رژیم اشغالگر قدس، ترکیه و روسیه ضعف ج. ا. ایران در ائتلاف سازی	برتری دفاعی امنیتی توازن توانمندی دفاعی - امنیتی با بکارگیری توان نظامی، اشراف اطلاعاتی و قدرت بازدارندگی ج. ا. و توسعه همکاری های دفاعی - امنیتی با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی به منظور بازدارندگی یکپارچه و رسیدن به برتری دفاعی - امنیتی
۳	روش های نادرست در اجرای راهبردهای تمدنی، فرهنگی و ارزشی به دلیل ضعف ساختاری و سطحی نگری و عدم استفاده بهینه از فرصت ها و ظرفیت های موجود با وجود داشتن قوت های نسبی فرهنگی - تمدنی در منطقه	توسعه ارزش های تمدنی - فرهنگی در منطقه قفقاز جنوبی تقویت عوامل همگرا و کاهش عوامل واگرای تمدنی - فرهنگی و کارآمدسازی ساختارهای متولی سیاست گذاری با بکارگیری ظرفیتهای ژئومدیا، دیپلماسی

ردیف	چالش‌ها	راهبردهای اصلی (روش، ابزار، هدف)
		فرهنگی و بازاریابی در ساختار به منظور توسعه ارزش‌های تمدنی-فرهنگی
۴	تفاوت وضعیت موجود قدرت بازیگران با موازنه قدرت مطلوب ج.ا.ا. عدم تطبیق سیاست موازنه ساز ج.ا.ا. با واقعیت‌های منطقه قفقاز جنوبی ضعف ج.ا.ا. ایران در ائتلاف سازی و تعامل سازنده و مؤثر	بهره‌گیری از فرصت‌های ژئوپلیتیکی منطقه حفظ تعادل و ثبات ژئوپلیتیکی منطقه قفقاز جنوبی با بهره‌گیری از ظرفیت‌های توازن بخش، کنترل بحران‌های دفاعی امنیتی و دیپلماسی فعال به منظور تحقق سیاست موازنه‌ساز

تشکیل ماتریس کمی برنامه‌ریزی راهبردی

به منظور تعیین اولویت راهبردهای اصلی از ماتریس تشکیل ماتریس کمی برنامه‌ریزی راهبردی^۱ استفاده می‌گردد.

پس از تعیین راهبردهای مربوطه به راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیکی ج.ا.ا. در منطقه قفقاز جنوبی با تکیه بر معیارهای اساسی بشرح زیر، بعنوان راهبردهای نهایی انتخاب گردیدند:

- تعیین اولویت‌بندی راهبردها

در یک پنل خبرگی ۱۲ نفره آشنا به محیط، اولویت‌بندی راهبردهای احصاء شده به شرح ذیل می‌باشد.

نقش‌های چهارگانه محیطی		قوت	ضعف	فرصت	تهدید	جمع	رتبه
جمع ضریب وزنی		۱,۵۲	۰,۵۶	۱,۸۱	۰,۵۴		
فراوری ظرفیتهای اقتصادی	پاسخگویی	۴	۴,۵	۴,۵	۴	۱۸,۷۶	۲
	جذابیت	۶,۰۸	۲,۵۲	۸,۱۴۵	۲,۱۶		
برتری دفاعی امنیتی	پاسخگویی	۴,۷۵	۴,۵	۴	۴,۵	۱۹,۴۱	۱
	جذابیت	۷,۲۲	۲,۵۲	۷,۲۴	۲,۴۳		
توسعه ارزش‌های تمدنی-فرهنگی در منطقه قفقاز جنوبی	پاسخگویی	۳	۳	۲,۵	۳	۱۲,۳۸	۴
	جذابیت	۴,۵۶	۱,۶۸	۴,۵۲۵	۱,۶۲		
	پاسخگویی	۴,۵	۴,۵	۴	۳	۱۸,۳۶	۳

۱-QSPM(Strategic Planning Matrix Quantitive)

رتبه	جمع	نقش‌های چهارگانه محیطی				
		تهدید	فرصت	ضعف	قوت	جمع ضریب وزنی
		۰,۵۴	۱,۸۱	۰,۵۶	۱,۵۲	
		۱,۶۲	۷,۲۴	۲,۵۲	۶,۸۴	بهره‌گیری از فرصت‌های ژئوپلیتیکی منطقه
					جذابیت	

ماتریس برنامه‌ریزی راهبردی کمی (QSPM)

نتیجه‌گیری:

بخش اول: نتایج پاسخ به سؤالات تحقیق

سؤالات فرعی

نتیجه پاسخ به سؤال اول فرعی تحقیق

اهداف ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی ج.ا. ایران در منطقه قفقاز جنوبی کدامند؟

از همپوشانی ادبیات تحقیق و با نظر جامعه خبرگی، اهداف ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی و

ژئواستراتژیکی ج.ا. ایران در منطقه قفقاز جنوبی به شرح زیر می‌باشد:

برتری دفاعی- امنیتی در منطقه قفقاز جنوبی

سیاست موازنه‌ساز در منطقه قفقاز جنوبی

هم‌تکمیلی اقتصادی در منطقه قفقاز جنوبی

توسعه ارزش‌های تمدنی- فرهنگی در منطقه قفقاز جنوبی

ظرفیت‌سازی از موقعیت گذرگاهی در منطقه قفقاز جنوبی

نتیجه پاسخ به سؤال دوم فرعی

عوامل محیطی (داخلی و خارجی) مؤثر بر ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی ج.ا. ایران

در منطقه قفقاز جنوبی کدامند؟

از ادبیات تحقیق و اخذ نظر تعداد ۱۲ نفر از نخبگان این حوزه در مجموع تعداد ۳۷ عامل بر تدوین

راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی ج.ا. ایران در منطقه قفقاز جنوبی مورد تایید قرار گرفت

که شامل ۱۰ عامل قوت، ۱۱ عامل ضعف، ۹ عامل فرصت و ۷ عامل تهدید به شرح زیر می‌باشد:

الف- عوامل محیط داخلی مؤثر بر ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی ج.ا. ایران در منطقه

قفقاز جنوبی شامل قوت و ضعف به شرح زیر می‌باشد:

قوت‌ها شامل: موقعیت گذرگاهی - ژئومورفولوژی ج.ا.ا - دسترسی کشورهای منطقه به آب‌های آزاد ج.ا.ا - عوامل همگرایی فرهنگی - پیشینه روابط تاریخی - توریسم درمانی و زیارتی - توان نظامی ج.ا.ا - قدرت بازدارندگی ج.ا.ا - اشراف اطلاعاتی ج.ا.ا - ایران نسبت به منطقه قفقاز جنوبی - همکاری‌های دفاعی - امنیتی ج.ا.ا با کشورهای منطقه

ضعف‌ها شامل: عملکرد بخش خصوصی - تحریم‌های اقتصادی - حجم مبادلات تجاری - مرزهای دریایی ج.ا.ا دریای خزر - عوامل واگرایی فرهنگی - تاثیر ژئومدیا ج.ا.ا ایران در منطقه قفقاز - دیپلماسی فرهنگی ج.ا.ا - کارکرد دیپلماسی ج.ا.ا - درک مشترک از منافع منطقه‌ای - کارکرد سیاست موازنه‌ساز ج.ا.ا با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی و عدم اتصال شبکه راه‌ها و راه‌آهن

ب- عوامل محیط خارجی مؤثر بر ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی ج.ا.ا ایران در منطقه قفقاز جنوبی شامل فرصت و تهدید به شرح زیر می‌باشد:

فرصت‌ها شامل: وجود ظرفیت‌های اقتصادی (کشاورزی، صنعتی، انرژی) مکمل در منطقه - ظرفیت‌های کربدوری - سرمایه‌گذاری مشترک در منطقه - همکاری در اقتصاد دانش‌بنیان - بحران دفاعی - امنیتی کشورهای منطقه قفقاز جنوبی - اقلیم منطقه قفقاز جنوبی - اقتصاد دفاعی منطقه قفقاز جنوبی - دو پارگی کشور آذربایجان و ارمنستان - ظرفیت‌های تمدنی - فرهنگی

تهدیدها شامل: رقابت اقتصادی در منطقه قفقاز جنوبی - نقش سازمان‌های منطقه‌ای - نقش سازمان‌های بین‌المللی - نقش بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای - احداث سدهای روی رودخانه ارس - نقش NGO ها - کارکرد بازیگران نظامی غیر دولتی فعال در کشورهای منطقه قفقاز جنوبی

سؤال اصلی

راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی ج.ا.ا ایران در منطقه قفقاز جنوبی کدامند؟
پس از احصاء عوامل محیط داخلی (قوت و ضعف) و عوامل محیط خارجی (فرصت و تهدید) جدول ارزیابی محیط داخل **IFE** و جدول ارزیابی محیط خارجی **EFE** و ضرایب اهمیت و ضرایب وضعیت فعلی هر عامل از طریق پنل خبرگی احصاء و نمره وزن‌های موزن **IFE** و **EFE** برای موقعیت فعلی و نمره وزن‌های **IFE** و **EFE** موزن برای موقعیت مطلوب استخراج گردید. سپس نمودار ماتریس ارزیابی موقعیت و اقدام راهبردی ترسیم که مشخص گردید جمهوری اسلامی ایران در موقعیت تدافعی قرار دارد لذا تا موقعیت مطلوب که در ربع تهاجمی قرار دارد فاصله زیادی دارد. در

ادامه با تحلیل شکاف صورت گرفته و شناسایی چالش های رسیدن به اهداف تحقیق تعداد ۱۲ راهبرد احصاء شد که این ۱۲ راهبرد طی جلسه خبرگی مورد بررسی و واکاوی دقیق قرار گرفت تا با ترکیب، تقلیل یا پیشنهاد و ارائه راهبردهای جدید، راهبردهای اصلی تدوین گردند. با اعمال نظر و پیشنهادهاى مطرح شده در جلسه خبرگی نهایتاً تعداد ۴ راهبرد اصلی بر اساس ۳۷ عامل منتخب تحقیق (۱۰ عامل قوت، ۱۱ عامل ضعف، ۹ عامل فرصت و ۷ عامل تهدید) و با تکیه بر راهبردهای بخشی ارائه شده و در جهت رفع چالش ها، تدوین گردیدند که به ترتیب اولویت عبارت اند از:

عنوان راهبرد: برتری دفاعی امنیتی

توازن توانمندی دفاعی - امنیتی با بکارگیری توان نظامی، اشراف اطلاعاتی و قدرت بازدارندگی ج.ا.ا. و توسعه همکاری های دفاعی - امنیتی با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی به منظور بازدارندگی یکپارچه و رسیدن به برتری دفاعی - امنیتی

عنوان راهبرد: فراوری ظرفیتهای اقتصادی

فراوری و فعال کردن ظرفیتهای ژئوپلیتیکی و اقتصادی ج.ا.ا. ایران متناسب با ترجیحات اقتصادی کشورهای منطقه قفقاز جنوبی بوسیله افزایش حجم مبادلات تجاری، تقویت عملکرد بخش خصوصی و اتصال شبکه راه ها و راه آهن به منظور هم تکمیلی اقتصادی

عنوان راهبرد: بهره گیری از فرصت های ژئوپلیتیکی منطقه

حفظ تعادل و ثبات ژئوپلیتیکی منطقه قفقاز جنوبی با بهره گیری از ظرفیت های توازن بخش ، کنترل بحران های دفاعی امنیتی و دیپلماسی فعال به منظور تحقق سیاست موازنه ساز

عنوان راهبرد: توسعه ارزش های تمدنی - فرهنگی در منطقه قفقاز جنوبی

تقویت عوامل همگرا و کاهش عوامل واگرای تمدنی - فرهنگی و کارآمدسازی ساختارهای متولی سیاست گذاری با بکارگیری ظرفیتهای ژئومدیا ، دیپلماسی فرهنگی و بازنگری در ساختار به منظور توسعه ارزش های تمدنی - فرهنگی

پیشنهادهای تحقیق

پیشنهاد به طراحان دفاعی و مدیران راهبردی کشور

معاونت اطلاعات و امنیت ستادکل نیروهای مسلح به منظور بازدارندگی یکپارچه و رسیدن به برتری دفاعی- امنیتی در منطقه قفقاز جنوبی نسبت به بکارگیری توان نظامی، اشراف اطلاعاتی و قدرت بازدارندگی ج.ا.ا. و توسعه همکاری‌های دفاعی- امنیتی با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی اقدام نماید. وزارت صمت با همکاری وزارت امور خارجه به منظور فراوری ظرفیت‌های اقتصادی منطقه قفقاز جنوبی نسبت به طرح‌ریزی و سیاستگذاری در راستای افزایش حجم مبادلات تجاری، تقویت عملکرد بخش خصوصی و اتصال شبکه راه‌ها و راه‌آهن اقدام نمایند. وزارت امورخارجه به منظور تحقق سیاست موازنه‌ساز و حفظ تعادل و ثبات ژئوپلیتیکی منطقه قفقاز جنوبی نسبت به بهره‌گیری از ظرفیت‌های توازن بخش، کنترل بحران‌های دفاعی امنیتی و دیپلماسی فعال اقدام نمایند. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی با همکاری وزارت امورخارجه، به منظور توسعه ارزش‌های تمدنی- فرهنگی در منطقه قفقاز جنوبی نسبت به بکارگیری ظرفیت‌های ژئومدیا، دیپلماسی فرهنگی و بازنگری در ساختار خود اقدام نماید. مسئولین سطوح راهبردی کشور خصوصا در وزارت نفت با توجه به موقعیت راهبردی و ژئواستراتژیک کشورهای قفقاز جنوبی برای ترانزیت گاز ج.ا.ایران به اروپا از مسیر قفقاز جنوبی، ایجاد روابط مناسب با کشورهای منطقه و ایجاد مسیرهای جدید برای صادرات گاز به اروپا و یا مصرف‌کننده‌گان دیگر را در راهبردهای خود لحاظ نمایند. مسئولین سطوح راهبردی کشور به منظور ایجاد امنیت پایدار و همگرایی منطقه با توجه به سکونت بخشی از قومیت‌های ج.ا.ایران در نوار مرزی با کشورهای منطقه، با برنامه‌ریزی لازم و اختصاص اعتبارات مورد نیاز، توسعه متوازن و همه‌جانبه را در نوار مرزی شمال غربی کشور در دستور کار خود قرار دهد. مسئولین سیاسی و راهبرد داران ج.ا.ایران به منظور جلوگیری از نفوذ کشورهای فرامرطوقه‌ای (امریکا و اروپا) بایستی تلاش نمایند تا کشورهای منطقه را قانع نمایند که برقراری امنیت، صلح و آرامش کشورهای حوزه قفقاز با مشارکت کشورهای این حوزه تامین و دوام خواهد یافت و کشورها باید با فراهم کردن زمینه‌های گفت‌وگو اختلافات ارضی و مرزی خود را حل و فصل نمایند.

فهرست منابع

- افشردی، محمدحسین (۱۳۸۹)، ژئوپلیتیک قفقاز و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران، انتشارات سپاه، چاپ اول.
- بابایی، موسی حامد (۱۳۹۴)، تأثیر عوامل ژئوپلیتیک منطقه قفقاز جنوبی بر انتخاب راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران، دانشگاه عالی دفاع ملی، آبان.
- بهمن، شعیب (۱۴۰۱)، طرح راهبردی تحولات مطلوب جمهوری اسلامی ایران برای آینده جمهوری اسلامی (۱۴۰۱-۱۴۰۵)، تهران، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس شهید سپهبد حاج قاسم سلیمانی.
- حافظ نیا محمدرضا (۱۳۹۶)، گسل‌های ژئواستراتژیک فعال در جهان، ژئوپلیتیک، سال دوازدهم، شماره چهل و چهارم.
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۴۰۱) اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد: پاپلی.
- حسین پورپویان، رضا (۱۳۸۵)، تحلیل و بررسی همپوشی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در تعامل با جمهوری آذربایجان با واقعیت‌های ژئوپلیتیک، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- حیدری، غلامحسین (۱۳۸۳)، ژئوپلیتیک فرهنگی یا ژئوکالچر، ژئوپلیتیک، مجموعه مقالات نخستین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران.
- خوزین، حسن (۱۴۰۰)، تبیین راهبردی پیامدهای امنیتی ناشی از حضور کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در جمهوری آذربایجان بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و ارائه راهکار مناسب، دانشگاه عالی دفاع ملی، مرداد ۱۴۰۰.
- عزتی، عزت‌الله (۱۳۸۸)، ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم، انتشارات سمت.

کالینز، جان. ام (۱۳۷۹)، جغرافیای سیاسی - نظامی، ترجمه احمد رضا تقاءچاپ آرین، چاپ اول.
لطفی و همکاران (۱۳۹۸)، تبیین ژئواکونومیکی و ژئوکالچری بحران‌های ژئوپلیتیکی منطقه خاورمیانه،
جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای) سال نهم، شماره ۴، پاییز، صص ۴۴۳-۴۱۲.
مختاری هشی، حسین (۱۳۹۷)، تبیین مفهوم ژئواکونومی (اقتصاد ژئوپلیتیکی) و توصیه‌هایی برای ایران،
ژئوپلیتیک- سال چهاردهم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۷، صص ۸۲-۵۶.

Chandler, Alfred D. (1962). «Strategy and structure: Chapters in the history of the industrial empire». *Cambridge Mass.*

Tadevosyan, Margarit (2019). MULTIDIMENSIONAL ROLES OF LOCAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN CREATING RECONCILIATION SPACES IN THE SOUTH CAUCASUS. George Mason University, Fairfax County, Virginia.

Исаев, Борис Акимович. (2021). Геополитика и геостратегия.